

D.1712

ISSN 1301-3289

S A Y I 1 5 • 2 0 0 6

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İBN HALDUN
Özel Sayısı
I

Din eğitimi ve öğretimi açısından bakıldığında, bu tür empirik çalışmaların (alan araştırmalarının) din eğitimi alanında yapılacak ilerideki çalışmalara farklı bir yaklaşım ve anlayış sunarak katkıda bulunduğu muhakkaktır. Empirik verilere dayalı bu eserin din psikolojisi ve din eğitimi alanına önemli katkılar sağlaması dileğiyle yazarını tebrik ediyorum.

Veysel Uysal

Vahiy Kaynaklı Metinler Bağlamında Dinin Bağlayıcılığı ve İnsanın Özgürlüğü

Ömer Müftüoğlu

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006. 200 sayfa.

İnsanın yapıp ettiklerinde ne kadar özgür olduğu, doğal ve toplumsal şartların onu ne derece sınırladığı, davranışlarında iyi ve güzele ulaşmak için özgür iradesi ile uyması gereken kriterler olup olmadığı, varsa bu kriterlerin kaynağının ne olduğu gibi sorular tarih boyunca felsefe ve dinin ortak sorularıdır. Ömer Müftüoğlu'nun *Vahiy Kaynaklı Metinler Bağlamında Dinin Bağlayıcılığı ve İnsanın Özgürlüğü* adlı kitabında bu kadim sorunsala, İslâm dininin insan davranışları karşısında normatif kriterler getirmesinin insanın özgürlüğünü ne derece etkilediği tartışmaları bağlamında temas edilmiş, buradan yola çıkılarak günümüzde bazı dindarlık tezahürlerinde görülen birtakım anlayış ve uygulamalar ile insan özgürlüğü konusundaki yaygın dinî inanışlar arasında bağlantılar kurulmuştur. Ancak kitabın başlığından beklenenin aksine, bu kadim sorular yumağının Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an gibi kutsal metinlerde hangi bağlamda ele alındığı ve bu sorulara karşılık o metinlerde ne gibi cevaplar üretildiği/önerildiği konularına temas edilmemiştir.

Kitabın önsözünde “(...) Müslüman camiayı ve onların dayanak aldıkları 'bağlayıcı ifadeleri', (...) peygamberin ölümüyle sona eren mitolojik kalıntılar olarak gören düşünce tarzının (...) sahipleri, yaşantılarını din kaynaklı ilkelere tamamen mi bağımsız sürdürmektedirler (...) türünde sorularla Müslüman kesimin sürekli ön planda tuttuğu İslâmî düsturlar, onlara gerçek anlamda yön belirleyen güçte midir” sorularının kitabın yazılmasındaki temel saikler olduğu belirtilmektedir. Yazar, dinin bağlayıcılığının insan özgürlüğü

ile çelişip çelişmediği hususunun kitabın oluşumuna katkıda bulunduğunu da ilâve etmektedir.

Araştırmanın amacına “Önsöz”de bu cümlelerle temas edilmesine rağmen, kitapta yöntem ve kaynak seçiminin anlatıldığı bir giriş bölümünün yokluğu dikkat çekicidir. Dolayısıyla ileriki bölümlerde sıkça ve çokça alıntı yaptığı kaynakları hangi kritere göre seçtiği hususunda yazarın kendi ifadelerine dayalı bir bilgi sahibi olamamaktayız.

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. “Vahiy Kaynaklı Metinler ve Bağlayıcılık İfade Eden Lafızlar Açısından Durumları” başlığını taşıyan “Birinci Bölüm”de Tevrat ve İncil’in tarih içerisinde oluşum süreci ve muhtevalarına ilişkin oldukça değerli bilgiler verilmektedir. Akademik camiada Yahudi ve Hıristiyanların kutsal metinleri ile ilgili kavram kanışıklıklarına temas edilmiş ve hangi kavramdan ne anlaşılması gerektiğine açıklık getirilmiştir. Bununla beraber, kutsal metinlerin bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi yapılırken, dil felsefesinin genel yaklaşımı çerçevesinde sözlü ve yazılı emrin bağlayıcılık açısından farklılığına temas edilmekle yetinilmiş, bu metinlerde yer alan hüküm cümlelerinin Hıristiyan ve Yahudi din bilimleri disiplinlerinde bağlayıcılık açısından nasıl ele alındığı, emir ve yasak bildiren lafızların etimolojik ve semantik tahlili gibi konulara yer verilmemiştir. Gerçi yazar kitabın Önsöz’ünde Birinci Bölüm’ün amacını “...okuyucuya, vahiy kaynaklı metinlerin bütününe bağlayıcılık açısından görebilme imkanı sunmak...” olarak açıklamaktadır ama, bölüm için seçilen başlık, haklı olarak okuyucuyu bu amacı fazlasıyla aşan bir beklenti içerisinde sokmaktadır.

“İkinci Bölüm”de dinin bağlayıcılığı ve insanın özgürlüğü tartışmalarına yer verilmiştir. Yazar burada dinin talep ettiği “bağlanma”nın yalnızca insanın özgür iradesiyle gerçekleşebileceğini kuvvetli bir biçimde vurgulamaktadır. Bağlanan irade özgürdür ve din insandan “kendi geleceğini kendisinin belirlemesini” istemektedir. Yazara göre özgür bir seçimin gerçekleşebilmesi için Tanrı’nın iradesi dışında “iyi”nin var olması ve insan tarafından bilenebilmesi gerekir. Tanrı’nın iradesinin ve bu iradeden “bağımsız iyi”nin tezahür ettiği alan ise ilahî metinlerdir. Yazar bu noktayı Nasr Hamid Ebu Zeyd’den alıntılar yaparak açıklamaktadır: “İlahî metinler, dilde tezahür ettiği andan itibaren insanlaşmıştır. Hem “mantûk” hem de “mefhûm” açısından aktif ve değişkendir. Her an yeniden anlaşılır. Hz. Peygamber’in Kur’an’dan anladığının bizatihi Kur’an’ın amaçladığı anlam olduğu yönündeki iddialara itibar edilmemelidir. Peygamber’in anlaması, beşerî anlamaların ilkidir.” Bu pasajlardan,

anlamın sürekli değişken olmasına bağlı olarak, bağlayıcılığın da değişkenliği sonucu çıkabilmektedir. Ancak yazar, konuyla ilgili somut kriterler ortaya koymadığından, dinî metinlerin, bu metinlerdeki lafızların ve lafızlardan çıkarılan hükümlerin bağlayıcılık sınırları konusu muallakta kalmaktadır.

“İkinci Bölüm”ün ikinci kısmında “İnsanın Özgürlüğü Açısından Bağlayıcılık” başlığı altında insanın özgürlüğü sorunsalı ele alınmaktadır. Yazar burada Kur’ân-ı Kerim’den âyetlerle insanın zaaflarıyla beraber yaratılmasına dikkat çekmekte ve özgür iradeyle seçim yapabilmek için bu zaafların varlığının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde Erich Fromm’dan sıkça alıntılar yaparak insanın özgürlüğü sorunsalının çerçevesini belirlemekte, bu çerçevede “İslâm inancına göre Tanrı’nın insan için plan yapmadığı, insanların hayatlarını kendi tercihleriyle çizdiği” görüşünü ön plana çıkarmaktadır. Yazar İslâm dininde insanın özgürlüğünün dinin bağlayıcılığının mütemmim cüzü olduğunu her fırsatta vurgulamakta, dinin emir ve yasaklarının da nihâi anlamda insanın başka varlıklara köle olmadan özgürce yaşayabilmesine imkân sağladığı için anlamlı olduğunu belirtmektedir. Ona göre insanın özgür iradesinin olmadığı, sevgisiz bir zorunluluğa bağlı olan Tanrı-insan ilişkisi, köleleşmenin bir başka çeşidini üretecektir. Yazarın bu bağlamda “İslâm düşünce tarihinde insan iradesinin Tanrı iradesi karşısına konarak zayıf düşürüldüğü ve kader inancının kitlelerin afyonu olduğu” gibi hüküm cümlelerini, herhangi bir delil getirme veya konuyla ilgili tartışmalara girme ihtiyacı duymaksızın kullanması oldukça dikkat çekicidir. Doğrusu 1400 yıllık geniş, çok renkli ve çok sesli bir yelpazeyi dönemlere, ekollere veya başka kriterlere ayırma gereği duymadan toptancı bir yaklaşımla kötülemek veya yüceltmek, eserin ilmî hüviyeti açısından oldukça endişe verici görünmektedir. Yine yazar bu bölümde “klasik kader anlayışı”nı eleştirmekte ve bu anlayışın insanın özgürlüğünü elinden alan bir sonuca götürdüğünü savunurken, “klasik kader anlayışı”ndan hangi dönem ve hangi ekolün kader anlayışını kastettiğini açıklıkla ortaya koymamakta, bu kanaate ulaşırken hangi “klasik” kaynağa başvurduğunu belirtmemektedir.

Eserin satırlarında sıkça karşılaştığımız ifadelerden birisi de, “İslâm’a göre” diye başlayan cümlelerdir. Elbette ki İslâm hakkında konuşmak, İslâmî ilimler alanına vâkıf her araştırmacının hakkıdır. Ancak dinin kaynaklarından yaptığı araştırmalar sonucu ulaşılan fikir ve kanaatlerin şahsiliğini belirten ihtiyatlı cümlelerin kullanılması, ilmî açıdan daha gerçekçi görünmektedir. Öte yandan bu çalışmada sıkça karşılaştığımız “günümüzde ortaya çıkan bazı dinî uygulamaların saf İslâm’la ters düştüğü” iddiaları da birçok problemi

beraberinde getirmektedir: Allah katındaki aslî hüviyetini bir kenara bırakacak olursak, tarih, toplum ve birey üzerindeki tezahürlerinden bağımsız bir İslâm'ı bilebilme imkânımız var mıdır? Yaşanan hayatta gördüğümüz dinî tezahürlerin “saf İslâm” a uygun olup olmadığı neye göre belirlenecektir? Kitaptaki “saf İslâm” ile ilgili vurgular, ayrıca ilk bölümlerde özenle altı çizilen “ilahî metnin peygambere verildiği andan itibaren mefhûm ve mantûk açısından beşerleştiği” görüşüyle de kolayca telif edilememektedir.

İnsanın özgürlüğünün ele alındığı pasajlarda, günümüzde tezahür eden bazı dinî anlayış ve uygulamaların insanı köleleştirdiğini ve Allah karşısındaki gönüllü tercih durumunu elinden aldığına değinildiğini görmekteyiz. Yazar Fromm ve Şaban Ali Düzgün gibi sıkça alıntı yaptığı kaynakların özgürlük teorileri üzerine ürettiği genel görüşlerden yola çıkarak günümüzde yaşanan dinî problemler arasında doğrudan bağ kurmaktadır. Ona göre, dinî şekilcilığe indirgeyen ve Allah'la pazarlık anlamına gelen samimiyetsiz ritüellerin sorumluluğu, doğrudan mevcut cemaat yapılanmalarına aittir. Şüphesiz ki sosyal hayatımızda dinî örgütlenmelerin sağlıklı veya sağlıksız işleyişinin bireylerin din anlayışına tesiri büyüktür. Ancak bu gibi konular doğrudan din sosyolojisinin alanına girmektedir. Dolayısıyla konu ile ilgili alan araştırmalarına başvurmadan sırf teorik bilgilerden yola çıkarak hüküm vermek, ilmî yöntemler açısından problemleri görünmemektedir.

Kitabın “Sonuç” bölümü, satırlarında ve satır aralarında başarıyla işlenen “insanın ilahî iradeye bağlanmasının ancak özgür iradesiyle gerçekleşebileceği, dinin emir ve yasaklarının bu özgür iradenin başkalarına köle olmayı engellemek amacıyla matuf olduğu” ana fikri ile bağlanmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, yazarın eseri kaleme almadaki maksadını başarıyla ortaya koymaktaysa da, başlık ve muhteva arasındaki uyumsuzluklar, kaynak seçimi ile ilgili kriterlerin belirsizliği, araştırmanın metot ve sınırlarının günümüz problemleri ile ilgili hüküm vermeye ne denli elverişli olduğuna dair şüpheler ve bazı genellemelerin araştırmanın ilmî hüviyetine olumsuz tesiri ile ilgili endişeleri eleştiri olarak belirtmeyi hakkaniyet açısından gerekli görüyoruz. Yazarın bundan sonra gerçekleştirmeyi düşündüğü vahiy kaynaklı metinlerde bağlayıcılık ifade eden kavramların incelenmesi çalışmasını merakla bekliyor, metot ve muhteva yönünden bu çalışmasını aşan eserler ortaya koymasını diliyoruz.